

Motiv antropofágie jako součást světové mytologie a folkloru

Marta Pavelková

Anthropophagy as a part of international mythology and folklore

This text is focused on issue of anthropophagy as an almost universal cultural construct, which we can find across all the world cultures. Specifically, it focuses on imaginary man-eating beings in international folklore and mythology. The objective of this work is comprehensive classification of anthropophagic beings according to their type. Based on this classification it is possible to track occurrences of anthropophagy in contemporary folk narratives documented in current oral transmission and compare it with international parallels.

Keywords:

Anthropophagy, cannibalism, folklore, mythology, folklore indexes

ÚVOD

Představy o antropofágních (neboli lidojedských) bytostech se vyskytují hojně po celém světě. Vyprávění o lidojedech, ať již v lidské či zvířecí podobě, nejsou záležitostí, která by byla pevně vázána pouze k jediné konkrétní kultuře, geografické oblasti nebo určitému historickému období. Známe je z pohádek na dobrou noc, z aktuálních filmů či dokonce ze současných pověstí a fám, jež čas od času slyšíme v hospodách či tramvaji. Antropofágie jako narativní motiv samozřejmě neunikl ani pozornosti badatelů, kteří se na něj ovšem mnohdy zaměřují pouze jako na okrajový jev související se specifickými bytostmi, jakými mohou být čarodějnice, zombie či jen deviantně jednající lidé. Jako součást materiálů mytologické a folklorní povahy byly projevy antropofágie zahrnuty i do univerzálních folkloristických katalogů ATU a *Motif-Index*, které se zároveň staly základem pro tuto studii (Uther 2004, Thompson 1955).¹

Ačkoli v Thompsonově katalogu folklorních motivů lze najít množství odkazů na lidojedství (konkrétněji se tento počet pohybuje okolo více než jednoho sta), tématu antropofágie chybí jakákoli obecně přijímaná ucelenější klasifikace usnadňující další bádání. Faktem tak zůstává, že pokud hledáme motiv konzumace lidského masa, najdeme ho jak explicitně v kategorii A, tedy sekci věnované mytologickým motivům, tak implicitně v kategorii Z (různé motivy).

ATU typologický katalog pohádek je v tomto ohledu přirozeně ještě limitovanější. Nejvíce explicitních zmínek o lidojedech se zde nachází v sekci kouzelných pohádek, kde se antropofágové vyskytují především v opozici ke kladným hrdinům. Typické jsou tak příběhy o boji hrdiny s drakem, obrem, čarodějnící, upírem či jiným dru-

1 Studie vychází z diplomové práce *Antropofágie v kontextu světového folkloru*, obhájené na Ústavu etnologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v roce 2017 (Pavelková, M., 2017. *Antropofágie v kontextu světového folkloru*. Diplomová práce. Praha: FF UK. Vedoucí práce Petr Janeček).

hem krvežíznivého revenanta. Ne vždy je však pozice lidojeda takto jednoznačná. Příkladem může být antropofágie v pohádkovém typu ATU 333 „Červená Karkulka“ (Uther 2004: 224). Zde najdeme antropofága v podobě mluvčího vlka, který pozře jak Karkulčinu babičku, tak Karkulku samotnou. Některé starší verze tohoto příběhu však ukazují nevšední situaci, kdy vlk (či jiné zvíře) sice zůstává lidojedem, ne však jediným. Druhým lidojedem je v těchto verzích i Karkulka, lstí přinucená ochutnat maso a krev své babičky.

Ze zmíněného příkladu jasně vyplývá potřeba alespoň základní typologizace lidojedů, na které můžeme ve folklorních vyprávěních narazit. Všichni mytičtí a folklorní antropofágové sice jedí lidské maso, okolnosti této konzumace se však výrazně liší.

ANTROPOFÁGIE, KANIBALOVÉ A SVOBODNÁ VŮLE

Ne každý antropofág je kanibal. Být kanibalem zároveň neznamená vědět, jak chutná lidské maso. Tyto terminologické nuance je nutné striktně rozlišovat, aby si vznikající typologie zachovala co nejvyšší míru přesnosti a přehlednosti. Typologická klasifikace sama o sobě přináší mnoho nepřesností spojených s částečně nestandardizovanou metodologií folklorní komparistiky. Jasně definování rozdílů mezi antropofágy a kanibaly tak nabízí poměrně pevný bod, o který se při tvorbě jednotlivých kategorií můžeme opřít.

Pojem *antropofágie* můžeme doslova přeložit jako *lidojedství*. Antropofágy tedy chápeme jako bytosti jak lidské, tak nelidské, konzumující lidi (či pouze specifické části lidského těla). Antropofágie zde funguje jako zastřešující pojem pro lidožravé zástupce organické přírody. Neživé objekty nejsou v typologii prozatím zahrnuty.

Kanibalismus představuje specifický poddruh antropofágie. Obecně se jako kanibalismus chápe konzumace příslušníků vlastního druhu. Pokud se zde bavíme o antropofágii, jsou tímto druhem samozřejmě lidé. Pod kategorií obyčejných lidských bytostí jsou zde zahrnuty pouze osoby nevykazující žádné známky nadpřirozených schopností či raritních nelidských fyzických znaků. Zároveň sem patří osoby, jejichž původ je sice božský či nadpřirozený, samy o sobě jsou však tyto bytosti „pouhými“ lidmi.

Dalším sporným bodem je otázka svobodné vůle. Okolnosti konzumace lidí či částí jejich těl totiž mohou být různé. Některé bytosti lidským masem ukáží svůj hlad, jiné ho používají pouze jako zpestření běžného jídelníčku. Někteří požijí lidské maso jako součást rituálu či aktu obrany. Lidské maso může být také konzumováno nešťastným omylem. Tak či tak, kdo jednou pozná chuť lidského masa či krve, stává se pro potřeby této práce antropofágem. Mezi antropofágy pak neřadíme bytosti konzumující substance vycházející z lidského těla přirozenou cestou. Například pití moči tedy není aktem lidojedství.

TYOLOGICKÁ KLASIFIKACE ANTROPOFÁGNÍCH BYTOSTÍ

Typologická klasifikace antropofágních bytostí pracuje s materiály folklorní a mytologické povahy bez ohledu na jejich další rozřazení mezi pohádky, pověsti, legendy či další narativní žánry.

Nejdůležitějším podkladem pro vznik práce je katalog folklorních motivů Stitha Thompsona *Motif-Index* (Thompson 1955). Navzdory svému označení nám tento velice obsáhlý katalog vedle samostatně stojících motivů nabízí i celé episodické příběhy. Ačkoli je zmíněný fakt katalogu často vytýkán, pro tvorbu typologie antropofágů nepředstavuje tento nedostatek žádný zásadní problém.

Při práci na typologické klasifikaci lidojedů byla využita induktivní metoda. Jednotlivé kategorie byly vytvořeny na základě analýzy všech zmínek o antropofágii v ATU a *Motif-Indexu*. Příběhové typy a motivy související s lidojedstvím jsou (především v případě *Motif-Indexu*) sesbírány z celého světa, představují proto ideální základ pro vznik budoucí transkulturní klasifikace. Při vytváření typologie antropofágů jsem se řídila postupy popsány ve standardní publikaci folkloristky Hedy Jason, *Motif, Type and Genre: A Manual for Compilation of Indices & a Bibliography of Indices and Indexing* z roku 2000 (Jason 2000).

Antropofágní bytosti jsou rozřazeny do šesti hlavních kategorií (*Rostliny: A, Zvířata: B, Mytická monstra: C, Humanoidní monstra: D, Pololidé: E, Lidé: F*). Kategorie jsou tematicky řazeny od bytostí nejméně lidských až ke kategorii, kam jsou řazeni pouze obyčejní lidé bez jakýchkoli nadpřirozených vlastností či znaků. Každá typologická kategorie je následně dělena na subkategorie specifikující způsob konzumace. Rozlišeny jsou bytosti konzumující celého člověka (či jeho blíže nespecifikované části) a bytosti, jež hodují pouze na vybraných částech lidského těla (krev, vnitřní orgány apod.).

V případě kategorie C (*Mytická monstra*) je toto dělení dále rozvedeno dle případného úmyslu. Bytosti, jež pozrou člověka v přirozené touze po potravě a jednájí tak bez dalšího rozmyšlení pouze na základě instinktů, tedy nesdílejí stejnou podkategorii s bytostmi, které konzumují lidské maso jako výsledek nějakého myšlenkového procesu vedoucího k tomuto činu. Promyšlenou konzumaci rozumím například specifický výběr skupiny lidí. Kategorie C obsahuje také podskupinu sdružující různé druhy démonů. Tato podskupina je díky své variabilitě samozřejmě velice problematická. Démoni a démonické bytosti obecně jsou specifické svým výskytem v různých tělesných formách. Často se v příbězích objevují jako lidé či humanoidi, jejich zařazení k nim by však působilo poněkud chaoticky.

Kategorie D používá další úroveň dělení v závislosti na druhu. Jsou zde zastoupeny čarodějnice, obři, trpaslíci apod. Speciální podkategorii tvoří skupina božstev. Ta stojí na pomezí kategorií C a D. Z důvodu povahy analyzovaných materiálů (odkazující téměř vždy na bytosti antropomorfní) jsem se však přiklonila k zařazení mezi humanoidní bytosti.

V kategorii E nalezneme stejný systém dělení jako u kategorie předešlé. Typ sídlící pod označením F, tedy jediný z vytvořených typů, kde se vyskytují skuteční kanibalové, je pak znovu dělen podle kritérií kategorií A–C s tím rozdílem, že se blíže soustřeďuje na konkrétní úmysl. Vyskytuje se zde tedy skupina lidí, kteří se stali kanibaly dobrovolně, v kontrastu ke skupině praktikující kanibalismus nedobrovolně či dokonce nevědomě. V obou případech následuje další úroveň dělící kanibaly podle okolností vedoucích až k inkriminované konzumaci lidského masa. V těchto okolnostech jsou zahrnuty náboženské důvody, praktiky tradičního lidového léčitelství, otázka přežití v dobách hladomoru či nešťastné omyly.

V rámci celé typologické klasifikace antropofágních bytostí funguje hierarchie řazení následovně: prvním kritériem je vždy konkrétní fyzická podoba antropofága, následuje specifikace způsobu konzumace lidského masa, tedy zda daná bytost konzumuje člověka vcelku či se zaměřuje pouze na jeho určité části, další úroveň dělení je založena na případném úmyslu. Posledním kritériem dělení jsou specifické způsoby či příčiny konzumace lidského masa.

TRANSKULTURNÍ TYPOLOGICKÁ KLASIFIKACE FOLKLORNÍCH ANTROPOFÁGNÍCH POSTAV

A. ROSTLINY

- A1. Rostliny konzumující celého člověka
- A2. Rostliny konzumující specifické části člověka

B. ZVÍŘATA

- B1. Zvířata konzumující celého člověka
- B2. Zvířata konzumující specifické části člověka

C. MYTICKÁ MONSTRA

- C1. Monstra konzumující celého člověka
 - C1.1. *Monstra konzumující lidi ze své přirozenosti*
 - C1.2. *Monstra konzumující vybrané skupiny lidí*
 - C1.2.1. *Monstra konzumující panny*
 - C1.2.2. *Monstra konzumující děti*
- C2. Monstra konzumující specifické části člověka
- C3. Démoni

D. HUMANOIDNÍ MONSTRA

- D1. Čarodějnice
- D2. Trollové
- D3. Obři
- D4. Nespecifikovaní ogři
- D5. Bohové

E. POLOLIDÉ

- E1. Revenanti
 - E1.1. Upíři
 - E1.2. Duchové
 - E1.3. Zombie
- E2. Therioantropové

F. LIDÉ

- F1. Lidé konzumující celého člověka (resp. bez bližších podrobností)
 - F1.1. *Dobrovolná/úmyslná konzumace*

- F1.1.1. Člověk začne s konzumací po přelomové události
- F1.1.2. Člověk konzumuje v nouzi
- F1.1.3. Člověk konzumuje z rituálních důvodů
- F1.2. Nedobrovolná/neúmyslná konzumace
 - F1.2.1. Konzumace způsobená násilným donucením
 - F1.2.2. Konzumace způsobená lstí
 - F1.2.3. Konzumace omylem
- F2. Lidé konzumující specifické části člověka
 - F2.1. Dobrovolná/úmyslná konzumace
 - F2.1.1. Konzumace z rituálních důvodů
 - F2.2. Nedobrovolná/neúmyslná konzumace
 - F2.2.1. Konzumace způsobená násilným donucením
 - F2.2.2. Konzumace způsobená lstí
 - F2.2.3. Konzumace omylem

První skupinu lidojedů tvoří rostliny. Existuje mnoho motivů spojujících rostliny se smrtí, mrtvými těly či krví. V *Motif-Indexu* se podobné zmínky vyskytují především v sekci E (*Mrtví*) a F (*Zázraky*). Najdeme zde stromy rostoucí z kaluží krve (např. F979.12. *Stromy vyrůstají ze země polité krví* [Thompson 1956b: 254]) či květiny rostoucí na místech hrobů (E631.1. *Květina z hrobu* [Thompson 1956a: 489]), tento výskyt je však spíše jistá forma symboliky; nic nenasvědčuje tomu, že by daná rostlina na místě vyrostla, aby se mohla lidskými ostatky či krví živit.

Antropofágním motivům se pak přibližuje Thompsonův motiv A717.1. *Hrdina tvoří Slunce a Měsíc ze stromu a oživuje je krví stvořitelova syna* (Thompson 1955: 143). Zde sice strom nevystupuje jako lidojed, ale objevuje se zde myšlenka rostliny přicházející k životu (ač již v transformované podobě) díky přímému vlivu lidské krve.

Stromy, květiny či tráva nepatří mezi zcela typické lidojedy, přesto je motiv antropofágní flóry snadno dohledatelný. Do typologické skupiny A1 (*Rostliny konzumující celého člověka*) nepochybně patří motiv, jenž je v *Motif-Indexu* zařazen pod označení F811.24. *Lidožravý strom* (Thompson 1956b: 217). Konkrétním příkladem takového stromu je pak legendární madagaskarská rostlina zvaná *Crinoida Dajeana*. Jedná se o strom s nezvykle tvrdou kůrou, ne zcela nepodobný ananasu, osm stop vysoký. Jeho osm listů připomíná obrovské listy agáve, které jsou opatřeny mnoha háčky. Z vrcholku stromu vyrůstá světlá „nádoba“ naplněná tekutinou lákající oběti. *Crinoida Dajeana* si své oběti cíleně nevybírá, pozře tak lemura stejně jako dospělého člověka.²

Do skupiny A2 (*Rostliny konzumující specifické části člověka*) pak patří všechny rostliny přežívající díky vstřebávání či konzumaci pouze určitých částí lidského těla. V *Motif-Indexu* není zmínek o takových rostlinách mnoho, celou skupinu však může reprezentovat motiv E251.5. *Upírská rostlina* (Thompson 1956a: 425). Rostlinu živící se lidskou krví je možné najít například v japonské mytologii. Jedná se o strom zvaný *Jubokko*, jenž roste na bitevních polích či místech velkých krveprolití. *Jubokko* disponuje ostrými větvemi, které jsou schopné propíchnout kůži a vysát oběť do poslední kapky krve.

2 Pro více informací viz server <http://fultonhistory.com>

Typ B, tedy zvířata, jsou kategorií zahrnující veškerou faunu vyznačující se touhou po lidském masu. Tuto kategorii sdílejí jak zvířata zcela obyčejná, tak i taková, která projevují neobvyklé vlastnosti jako je schopnost řeči, extrémní síla či jen netradiční zbarvení. Patří sem také tvorové, kteří jsou schopni fyzické transformace, ale v přirozené, tedy nezměněné podobě, se jedná o zvířata či hmyz. Kategorie zvířat se dále dělí na zvířata konzumující celého člověka, respektive jeho blíže nespecifikované části, a na zvířata konzumující výhradně určité části lidského těla.

Nejhojnější výskyt lidožravých zvířat přináší *Motif-Index* přirozeně v kategorii věnující se zvířecím motivům (B). Zde můžeme najít opravdu bohatou sbírku motivů týkajících se lidojedství. Antropofágy se například stávají zvířata požírající mrtvá těla (B275.3. *Zvířata žeroucí mrtvolu svatého muže zemrou* [Thompson 1955: 414], D1721.2. *Magická síla získána po konzumaci ryby, která pozřela maso mrtvého mága* [Thompson 1956a: 311]). Častý je také motiv konzumace lidského masa zvířaty, jímž bylo toto sousto nabídnuto (př. S165.6. *Lidské oči použité jako návnada na ryby* [Thompson 1957b: 312]), a to někdy i samotným člověkem, jehož maso má být snědono (B322.1. *Hrdina krmí nápomocné zvíře svým vlastním masem. Hrdina je nesen na zádech orla vyžadujícího jídlo. Hrdina ho krmí vlastním masem* [Thompson 1955: 425]).

Nejpočetnější skupinu však tvoří zlovolná zvířata, jež požíváním lidských bytostí ukáží svůj hlad a šíří strach. Právě taková zvířata a příslušníky říše hmyzu nalezneme v Thomsonově katalogu v sekci B. Lidským masem se může živit téměř jakékoli zvíře včetně těch, které za normálních okolností za nebezpečné nepovažujeme. Vedle běsnících vlků (B16.2.4. *Obří pustošivý vlk přemožen hrdinou* [Thompson 1955: 361]), medvědů (B16.2.5. *Pustošivý medvěd zabít* [Thompson 1955: 361]), slonů (B16.2.6. *Pustošivý slon* [Thompson 1955: 361]) či bizonů (B16.2.9. *Pustošivý bizon* [Thompson 1955: 361]) tak stojí lidožravé myši (B16.2.8. *Obří lidožravé myši* [Thompson 1955: 361]), želvy (B16.5.4. *Lidožravé želvy* [Thompson 1955: 362]), ptáci (B33. *Lidožraví ptáci* [Thompson 1955: 367]), mravenci (B16.6.1. *Obří lidožraví mravenci* [Thompson 1955: 362]), kočky (B16.1.1.3. *Kočka sežrala maso z mužské nohy* [Thompson 1955: 360]) či dobytek (B16.1.5. *Lidožravý dobytek* [Thompson 1955: 361]). Zajímavé je, že ačkoli se u všech těchto zvířat dá aspekt antropofágie snadno předpokládat, explicitně je vyjádřen jen v několika z vyjmenovaných motivů. Vlk je pak vylíčen jako explicitní lidojed v katalogu ATU, konkrétně v typu ATU 333 „Červená Karkulka“ (Uther 2004: 224).

Motivy antropofágních zvířat jsou dohledatelné i v jiných sekcích *Motif-Indexu*. Příkladem může být například kategorie H věnovaná testům a zkouškám a sekce R sdružující motivy uvěznění a útěků. V kategorii H se setkáváme s motivem antropofágních prasat (H1155.3. *Úkol: krmení lidožravé svině* [Thompson 1956b: 475]), v případě tématu vězení je to pak motiv R9.5. *Kráva vězněná do doby, než slíbí, že přestane požídat muže* (Thompson 1957b: 269). Rozhodně zajímavý motiv představuje G12. *Transformace za účelem konzumace vlastního druhu. Muž se promění ve zvíře a sní člověka*, (Thompson 1956b: 278) zde se totiž setkáváme s člověkem, který projeví touhu požití lidské maso. Jelikož se ale za tímto účelem mění ve zvíře, řadím ho do kategorie B.

Má typologie obsahuje i druhou skupinu zvířat. Zvířata v této kategorii se zaměřují pouze na určité části lidského těla. Nejtypičtějším představitelem této kategorie jsou asi zvířata a hmyz živící se lidskou krví. Mezi takové patří třeba krvežízniví chrousti (B16.6.2. *Chroust sající krev* [Thompson 1955: 362]), plazi (B16.5.1.2.1. *Plaz*

sající lidský dech (krev) [Thompson 1955: 362]) či ropuchy (B766.3. *Ropucha sající krev* [Thompson 1955: 476]).

Třetím typem mé klasifikace jsou mytická monstra. Bytosti zahrnuté do tohoto typu se vymykají rámci běžné fauny. Patří sem chiméričtí tvorové, kteří jsou popsáni jako kombinace různých fyzických znaků rozdílných zvířat i bytosti svou podobou zcela nepodobné čemukoli jinému. Zkrátka všechna monstra liší se na první pohled od toho, na co můžeme v přírodě narazit. Mytická monstra se dále dělí na příšery konzumující celého člověka nebo jeho blíže nespecifikované části, a příšery vyhledávající pouze specifické části lidského těla. Dalším kritériem pro tuto kategorii je otázka úmyslu. Monstra, jež si za oběť vybírají pouze specifickou kategorii lidí, jsou začleněna do samostatné podskupiny. Otázka takového zařazení je samo sebou v několika ohledech sporná, neboť existují i bytosti, které určitou skupinu lidí požírají instinktivně, nikoli na základě úvahy. V těchto příkladech se však kloním k řazení do podskupiny C.1.2. (*Monstra konzumující vybrané skupiny lidí*) neboť ačkoli se nedá vysledovat úvaha bytosti samotné, daná promyšlenost tkví v předpokládaných funkcích vyprávění samotného.

Typickým představitelem kategorie C1.1. jsou takzvaní *Ghormuhas*. V *Motif-Indexu* mají číslo B15.7.5. (Thompson 1955: 359). *Ghormuhas* mají lidské tělo, koňskou hlavu a jednu nohu. Libují si v lidském mase, ale zároveň jsou to kanibalové, kteří mají ve zvyku pozřít své vlastní rodiče, když nastane jejich čas.

Bohatou škálu motivů nabízí bytost, jejíž absenci bychom si v mnoha pohádkách a pověstech nedokázali ani přestavit. Drak (*Motif-Index*, B11-B11.12.7. [Thompson 1955: 348–355]) se v různých obměnách vyskytuje ve vyprávěních po celém světě. V různých tradicích se můžeme setkávat s draky ještěrovitými i hadovitými, mnohohlavými i jednohlavými, zelenými či zlatými. V jedné zemi je symbolem destrukce, v jiné zase synonymem moudrosti. Fyzická podoba draka je velice nestálá a rozmanitá, stejně jako jeho povahové rysy a další charakteristiky. Motivů dračí antropofágie přesto není mnoho. Explicitně je tato skutečnost vyjádřena pouze několika motivy. Nás asi nejvíce zajímá motiv vyskytující se v irských, indických, afrických, řeckých, perských, francouzských i japonských příbězích, tedy *Lidská oběť pro draka* (B11.10. [Thompson 1955: 353]). V Číně je tento motiv dále rozvinut o přijímání obětí jako formy úplaty. (B11.10.2. [Thompson 1955: 354]). Drak se zde vyznačuje lidskou inteligencí a často i schopností mluvit (B11.4.5. *Mluvící drak* [Thompson 1955: 352]). To se projevuje především tím, že si na základě vlastní promyšlené úvahy vybírá své oběti (těmi se nejčastěji stávají panny a mladé dívky). Z Indie dokonce pochází motiv, díky kterému lze řadit draka i do kategorie C1.2.2. (*Monstra konzumující děti*), je jím motiv skrývající se pod označením B11.10.3. *Drak žere děti* (Thompson 1955: 354).

Samotné zařazení kategorie C1.2.2. pro mě bylo velice problematické. Monstra bažící po dětech se totiž vyskytují napříč snad všemi dosud vytvořenými kategoriemi. Jejich vzhled se liší, mohou to být obyčejná zvířata, mytická monstra, ale i humanoidi či dokonce lidé. Z tohoto důvodu pro ně není vytvořena velká kategorie s vlastními podkategoriemi. V případě bytostí živících se dětmi tedy považuji za určující právě úmysl jíst pouze děti. Jako zastřešující skupinu jsem vybrala skupinu C, neboť nabízí největší rozmanitost v otázkách vzhledu. I zde se však mohou vyskytnout výjimky.

Další podskupinou v typu C jsou pak monstra konzumující pouze specifické části lidského těla. Mezi taková se může řadit například řecká *Lamie*, která sice bývala ženou, bohyně Héra ji však proměnila v monstrem sající lidskou krev.

Poslední skupinu v kategorii C tvoří démoni. Ti jsou sami o sobě velice obtížně zařaditelní. Faktem je, že v závislosti na oblasti, kde se o nich hovoří, nabývají démoni mnoha různých podob a charakteristik. Často se jedná o bytosti měnící svou podobu, džiny a jiné bytosti mající řadu nadpřirozených vlastností. *Motif-Index* obsahuje odkazy na demony především v sekci číslo G302. (Thompson 1956b: 310), kde jsou tyto bytosti popsány jako zlovolná stvoření s často blíže nespecifikovanou podobou. Velice typickým zástupcem skupiny démonů je ghúl, tedy postava pocházející z arabské mytologie. Hledat je můžeme například na hřbitovech či bitevních polích — zkratka na místech, kde je pro ně dostatek potravy v podobě mrtvých těl. Antropofágie je pro ghúly velice důležitá, neboť lidské maso jim umožňuje změnu podoby v pozřeného člověka.³ Ghúlové mají v *Motif-Indexu* samostatný motiv — G20. *Osoby pojídající mrtvol* (Thompson 1956b: 278). Zmíněný motiv odkazuje na folklorní tradici Inuitů, Afriky, Islandu a samozřejmě také na tradici indickou. Ghúly lze najít také v katalogu pohádkových typů ATU. V kategorii kouzelných pohádek se pod typem číslo 363 skrývá typ zvaný „Upír“ (Uther 2004: 228). V něm se sice explicitně zmínky o ghúlech nevyskytují, nicméně charakteristické motivy pro tento typ obsahují popis činnosti naprosto odpovídající postavě ghúla, tedy pojídání lidského masa, jak z živých, tak z mrtvol.

Kategorie D patří v mé typologické klasifikaci takzvaným humanoidním monstřům. Sem řadím antropofágy, kteří se svou tělesnou stavbou nijak výrazně neliší od obyčejných lidí. Na rozdíl od lidí však disponují magickou mocí, nadměrnou výškou či různými fyzickými nezvyklými dovednostmi (fyzickou silou, rychlostí atp.). Často se jedná o tvory, kteří jsou výrazně znetvořeni (bradavice, hrby apod.). Toto znetvoření v příbězích figuruje jako jakési poznávací znamení nepřirozených zlých sil. Bytosti z kategorie humanoidů většinou přebývají v oblastech vzdálených od lidských příbytků.

Typ D dále rozděluje na čarodějnice, obry, trpaslíky, blíže nespecifikované ogry a bohy. Do této kategorie by samozřejmě zapadaly i další skupiny jako jsou víly či trollové. V případě prvním jsem ovšem prozatím nenalezla motivy, na jejichž základě by taková kategorie mohla vzniknout. V druhém případě pak samostatná kategorie nevznikla, jelikož trollové bývají v *Motif-Indexu* často zaměnitelní s obry, trpaslíky, čarodějnicemi či vlky. Typ D však nabízí mnoho prostoru k rozšíření díky dalším materiálům.

Čarodějnice mají v soupisu motivů vlastní rozsáhlou sekci (G200 — G299) (Thompson 1956b: 285–310). Mnoho motivů zde patří podobám, které na sebe mohou čarodějnice brát, jejich specifickým fyzickým znakům či popisům jejich moci. Existuje zde ale i motiv čarodějnic krmících svá zvířata lidským masem (G225.o.7) (Thompson 1956b: 292). Takto krmená zvířata mohou spadat do typologické kategorie B, ne vždy je však jasné, zda se jedná o obyčejné zvíře či demona ve zvířecí podobě. Explicitní motivy čarodějnic jako antropofágů nalezneme jen v několika případech. Kromě čarodějnic věznicí děti za účelem konzumace (G261.) (Thompson 1956b: 298)

3 Pro více informací viz server <http://socrates.berkeley.edu>

jsou známé i motivy čarodějnic sajících krev (G262.1.) (Thompson 1956b: 298). Tyto čarodějnice jsou též nazývány strigami. Další motivy upířských čarodějnic jsou G262.1.2. *Čarodějnice saje krev z ženské či dětské hrudi* (Thompson 1956b: 298) nebo G262.1.3. *Čarodějnice saje krev z dětského pupku, aniž by o tom někdo věděl* (Thompson 1956b: 298). Čarodějnice se může v konzumaci specializovat také výhradně na určité části lidského těla. Příkladem je motiv známý z Indie — G262.2. *Čarodějnice jí lidské srdce* (Thompson 1956b: 298). Některé motivy zachycují i konzumaci lidského masa jako rutinu (G11.3. *Lidožravá čarodějnice* [Thompson 1956b: 277], G269.9. *Čarodějnice krájí kusy masa z hrdinova těla* [Thompson 1956b: 302]). Často užívaný motiv je také G82. *Čarodějnice vykrmuje oběť* (Thompson 1956b: 282) a G82.1. *Čarodějnice usekne oběti prst za účelem kontroly jeho tloušťky* (Thompson 1956b: 282).

Není žádným překvapením, že čarodějnice se vyskytují i v katalogu pohádkových typů. Nejtypičtějším příkladem je pak příběh o Jeníčkovi a Mařence (ATU 327A: „Děti a čarodějnice“; Uther 2004: 212).

Další významnou skupinu antropofágů tvoří obři. Většinu motivů spojených s obry lze v *Motif-Indexu* dohledat v sekci G100–G199. Jednotlivé motivy obsahují odkazy na vzhled i další charakteristiky obrů, antropofágním obrům je pak věnován motiv G11.2. *Obr jako bytost živící se lidským masem* (Thompson 1956b: 277). Je to motiv rozšířený po celém světě. Najdeme ho v Irsku, Indii, Číně, ale také třeba na Islandu. Z Indie je známý např. motiv obra, který spolkně každou lidskou bytost nedržící dané slovo (G11.2.1. [Thompson 1956b: 277]), či obra pojídajícího lidské bytosti na Nový rok (G15.1.) (Thompson 1956b: 278).

Trpaslíci, ačkoli nejsou jedni z nejznámějších antropofágů, si vysloužili samostatnou kategorii díky motivu, který nám Thompson představuje pod označením G11.1. *Lidožraví trpaslíci* (Thompson 1956b: 277).

Další podskupinu typu D tvoří nespecifikovaní ogři. V tomto případě se jedná o bytosti, jejichž fyzická podoba není nijak blíže specifikovaná, jedná se však o prokazatelné lidojedy. Příkladem může být motiv G13.2. *Ogři pojídají krásné dívky v naději, že získají jejich půvab* (Thompson 1956b: 278).

Bohové jsou specifickou skupinou sídlící pod typovým označením D5. Do této kategorie antropofágů řadím všechna antropomorfní božstva. Bohové jsou skupinou zastřešující všechna nižší i vyšší božstva bez ohledu na konkrétní náboženskou tradici. Zařazení sem mohou být pouze bohové konzumující obyčejné lidi, nikoli ostatní bohy. Z toho důvodu sem nemůže být zařazen např. bůh Kronos, který snědl své děti. V *Motif-Indexu* jsou antropofágní bohové zastoupeni motivem A153.8. *Lidožraví bohové* (Thompson 1955: 89). Do kategorie bohů prozatím řadím i neživé vesmírné objekty jako Slunce či hvězdy, ty jsou totiž často jako božstva chápány. Rozdělení však není konečné, samostatné typy pro motivy A711.2. *Slunce jako lidojed* (Thompson 1955: 141) a G11.8.1. *Hvězdy jako lidojedi* (Thompson 1956b: 277) tedy mohou být v budoucnosti vytvořeny.

Předposlední typologickou kategorii tvoří takzvaní pololidé. Kategorie pololidé je určena pro všechny bytosti, jež byly v určité fázi své existence lidmi, ale prošly nějakou zásadní transformací. Takovouto transformací rozumím smrt a následné oživení, navrácení do světa živých ve formě ducha i transformace spočívající v plánované i samovolné razantní proměně fyzické schránky. Typ je dále rozřazen na skupinu E1,

kam patří revenanti jako upíři (E1.1.), duchové (E1.2.) a překvapivě také zombie (E1.3.), a skupinu E2 (theriantropní bytosti).

Motif-Index nám přináší množství motivů spojených s revenanty, jejich podobou či charakteristikami. Spousta těchto motivů revenanty nijak blíže nespecifikuje, respektive nerozlišuje mezi jejich jednotlivými typy. Navrátilce bažící po lidské krvi a mase zde můžeme najít např. pod číslem E250. *Krvelační revenanti* (Thompson 1956a: 424). K takovým revenantům můžeme řadit upíry i některé zlé duchy.

Upíři často ve vyprávěních splývají s motivy ghulů či vlkodlaků. I katalog pohádkových typů ATU popisuje upíra jako bytost pojídající mrtvolu. Upír se zde skrývá pod typy ATU 307 a ATU 363 (Uther 2004: 228). Typ ATU 307: „Princezna v rakvi“ je dále rozvíjen motivy *Každé ráno jsou strážníci nalezeni mrtví*, *Mládež překonává kouzlo*, *Mrtvá dívka vyjde z úkrytu* atd. (Uther 2004: 189). Typ ATU 363 pak popisuje klasického upíra. Typ je definován motivem ženicha, který pojídá mrtvá těla ve třech kostelech. Zmíněný motiv je ztotožnitelný s Thompsonovým označením E251.3.1. *Upír jí mrtvolu* (Thompson 1956a: 425). Oba tyto typy nalezneme v sekci kouzelných pohádek. Upír jako základní motiv se v Thompsonově soupisu motivů nachází pod číslem E251. (Thompson 1956a: 424). Činy definující upíry nalezneme pod číslem E251.3. Mezi takovéto činy patří například sání krve (E251.3.3. [Thompson 1956a: 425]), lidského dechu (E251.3.4. [Thompson 1956a: 425]) či motiv E259.1. *Mrtvola ukousla ženě nos* (Thompson 1956a: 425).

Do podkategorie duchů řadím bytosti hmotné i nehmotné, které se navrátily z onoho světa, ale i duchy, kteří zůstávají ve svém vlastním světě, jsou však nějak konfrontováni s lidskými bytostmi. Antropofágním duchům je v *Motif-Indexu* věnována kategorie G11.10. (Thompson 1956b: 277) a přidružená podkategorie G11.10.1. (Thompson 1956b: 278). Další explicitní zmínku o lidožravém duchovi lze hledat pod číslem G312.2. *Duch ženy v kameni požívá muže a dobytek* (Thompson 1956b: 348). Duchy holdující lidskému masu lze hledat v Thompsonově katalogu také pod písmenem E. Sem patří například motivy E251.3.1.1. *Duchové denně pečou dívku v peci a pojídají její maso* (Thompson 1956a: 425), E253. *Duch zkouší zabít člověka na jídlo* (Thompson 1956a: 425) a E256. *Duch pojídá mrtvolu* (Thompson 1956a: 425).

Poslední podskupinou sekce E1 jsou zombie. Jakožto téma mnohokrát skloňované v populární kultuře, zombie rozhodně nejsou záležitostí patřící pouze náboženské tradici Haiti. Právě tato náboženská tradice je důvodem, díky němuž by se mohlo zdát, že by zombie měly stát v rámci pololidů samostatně. Tradiční zombie se sice na první pohled mohou jevit jako klasičtí revenanti, v jejich případě však nedochází k úmrtí. Dominantní typ zombií, takzvané *herbal zombie*, jsou vytvořeny pomocí silné drogy, díky níž se zdá tělo daného jedince zcela bez života. Takový člověk je poté svou rodinou pohřben a následně znovu vykopán čarodějem, který mu drogu podal. *Herbal zombie* tedy nejsou revenanty v klasickém smyslu slova, nejsou však ani antropofágy.

Chápání zombií se postupem času drasticky změnilo. Z otroků necítících potřebu spánku či jídla se stali živí mrtví ovládaní pouze neutuchající touhou po lidském mase. Tato jejich podoba se poprvé objevila v kinematografii v roce 1968 (Pavelková 2015: 49).

Pokud se pokusíme nalézt zombie v ATU či *Motif-Indexu*, narazíme na problém. Pojem *zombie* v nich zkrátka neexistuje. Diskutované bytosti jsou zde však implicitně

zastoupeny hned v několika narativních typech i motivech. V ATU se jedná o typy ATU 363: „Upír“ (Uther 2004: 228) a ATU 307: „Princezna v rakvi“ (Uther 2004: 189). Charakteristiky popkulturních zombie obsahuje *Motif-Index* především v kategoriích E a G.

Skupina theriantropů stojí v rámci typu E samostatně, jelikož bytosti, jež se zde vyskytují, nejsou ani obyčejnými lidmi, ani zvířaty. Rozřazení do skupin B či F by tedy nebylo možné. Jako theriantropové jsou zde chápány osoby, u nichž probíhá transformace ve zvíře vědomě, ale i jedinci, kteří tuto transformaci prožívají nevědomě či neúmyslně. V katalogu motivů se nevyskytuje mnoho detailů o chování theriantropů, mezi lidojedy je však řadím z důvodu důrazu kladeného na agresivitu a nebezpečnost takových tvorů.

Kategorie lidí je posledním typem, který má typologická klasifikace bere v úvahu. Lidé jsou zároveň jediným typem, kde jsou antropofágové i kanibaly. Motiv lidí-kanibalů se objevuje napříč téměř všemi sekcemi *Motif-Indexu*, nejvíce jich však existuje patrně v kategorii G. Tématu lidí, kteří znají chuť lidského masa či krve, jsem věnovala zvláštní pozornost z důvodu různorodosti okolností vedoucích ke kanibalismu. Dobrovolná konzumace lidského masa obecně je tak reprezentována například motivy S73.1.2. *Bratr zabije a sní bratra* (Thompson 1957b: 302), či G34. *Lidské dítě vychované ogrem se stává kanibalem* (Thompson 1956b: 279), kde ačkoli se jedná o kanibalismus způsobený vlivem výchovy, stále se jedná o dobrovolnou konzumaci. Užší kategorii pak představují lidé, kteří se stali kanibaly díky jakési přelomové události. Sem patří motivy jako G36.1. *Manžel se stává kanibalem kvůli pojezení masa z prsu jeho ženy. Ona si ho uřízla a uvařila, aby nakrmila rodinu. Manžel začal toužit po lidském mase*. (Thompson 1956b: 279). Nicméně tento motiv není ojedinělý, jedno ochutnání vedoucí k nekonečné touze je vyjádřeno především v motivu G36.2. *Lidská krev (maso) požitě omylem způsobuje touhu po lidském mase* (Thompson 1956b: 279). Další okolností vedoucí k dobrovolné konzumaci lidského masa je hladomor. *Motif-Index* nabízí hned několik motivů zmiňujících kanibalismus během krizových situací. Jedním z nejobecněji formulovaných je G78. *Kanibalismus během nouze* (Thompson 1956b: 281) a na něj navazující G78.1. *Kanibalismus v časech hladomoru* (Thompson 1956b: 281). Konkrétněji pak znějí motivy G25. *Opuštěné děti žijí z masa mrtvého otce* (Thompson 1956b: 279) a K492 *Dívka poslouží svému otci kusem svého masa namísto kuřete* (Thompson 1957a: 301) (zde není motiv nouze explicitně vyjádřen, ale stejně jako u motivu G36.1. se dá vypořádat implicitně). Do této kategorie by samozřejmě spadal i zmíněný motiv G36.1., není zde však zařazen z toho důvodu, že jeho hlavním předmětem není každý jednotlivý člen rodiny požívající maso ženy, nýbrž manžel, kterého tato konzumace poznamenala trvale. Další motiv krmení bližních svým vlastním masem se skrývá pod označením T215.3. *(Manžel krmí hladovějící ženu vlastním masem a krví)* (Thompson 1957b: 365).

Následující rozlišenou okolností vedoucí k dobrovolné konzumaci celého člověka či jeho blíže nespecifikovaných částí, jsou pak rituální a náboženské důvody. Přidruženou okolností jsou zde i motivy, kde se kanibalismus odkazuje k jakýmsi tradicím či otázce kultury, sem by tedy patřil i motiv G23. *Lidé jedí maso svých mrtvých rodičů říkajíc, že rodiče je nosili uvnitř svých těl a oni teď dělají totéž pro ně*. (Thompson 1956b: 279). Tato podkategorie je dále bohatá na motivy věnované lidem, kteří věří, že jim konzumace lidského masa přinese užitek v podobě otěhotnění (T511.6. *Otěhotnění*

díky konzumaci částí lidského těla [Thompson 1957b: 391]) či uzdravení z vážné nemoci (K961.2. *Maso (orgány) určité osoby jsou jediným lékem na nemoc* [Thompson 1957a: 358]). V obou těchto případech *Motif-Index* nabízí rozvíjející motivy podávající bližší informace o částech těla, které musí být pro daný účinek snědeny (T511.6.1. *Otěhotnění díky konzumaci ženského srdce* [Thompson 1957b: 391], T511.6.2. *Otěhotnění díky konzumaci prstních kůstek* [Thompson 1957b: 392], D2161.4.13 *Konzumace lidských srdcí jakožto léku na insomnii* [Thompson 1956a: 393]). Všechny tyto motivy však již řadím do kategorie konzumace specifických částí. K účinkům konzumace specifických částí lidského těla pak mohou patřit i motivy věnované víře, že přijetím částí těla daného člověka na vás přejdou jeho vlastnosti (E714.4.1. *Získání kvalit snědením srdce* [Thompson 1956a: 495], D2135.1. *Schopnost létání získaná konzumací dětských srdcí* [Thompson 1956a: 377]). Konzumace lidských orgánů, především srdcí, je ve folkloru také formou obrany před účinky magie (D763.1. *Odčarování díky konzumaci kouzelníkova srdce* [Thompson 1956a: 87]).

Lidé provozují kanibalismus z mnoha různých důvodů, čas od času však může být konzumace lidského masa i pouhým nešťastným omylem. Příklady nedobrovolného či neúmyslného pozření masa, orgánů či krve jiných lidí jsou v *Motif-Indexu* zastoupeny například motivy S183.1. *Osoba přinucená sníst srdce (maso) svých blízkých* (Thompson 1957b: 313), K940.1. *Muž lstí přinucen sníst vlastní děti* (Thompson 1957a: 354) a X21. *Náhodný kanibalismus. Muž sní sušené maso žida na palubě lodi. Ukáže se, že žid v této podobě převážel tělo svého mrtvého otce, aby ho mohl pohřbít.* (Thompson 1957b: 503). Konzumace lidského masa může být také způsobena šílenstvím, tento druh kanibalismu řadím rovněž mezi neúmyslné (N325.2. *Ženy stížené šílenstvím pojídají své děti* [Thompson 1957b: 94]).

ZÁVĚR

Prezentovaná typologie antropofágických bytostí, založená na existujících pečlivě dokumentovaných materiálech citovaných v ATU a *Motif-Indexu*, nabízí detailnější náhled na tyto bytosti jako na samostatný narativní fenomén. Každá z typologických kategorií představuje skupinu antropofágických bytostí, jež spojuje určitý rys jejich fyzické konstrukce od těch nejméně lidských až po lidi samotné.

Klasifikace předložená v této práci je vytvořena díky odkazům na zcela konkrétní vyprávění, jehož detaily však již nejsou brány v potaz. To z důvodu dekonstrukce, k níž došlo, když se příběh rozbil na jednotlivé motivy, které bez ohledu na svůj původ nyní fungují univerzálně. Vytvořené kategorie, ačkoli jsou vystavěny na základech historických narativů, jsou tedy zcela přenositelné i na současný folklor.

Všechny kategorie mé typologické klasifikace antropofágů jsou v mnoha ohledech stále problematické, nabízí však základ pro další systematické studium lidojedů a kanibalů.

LITERATURA

- Crinoida Dajeeana [online]. [cit. 2017-08-06]
Dostupné z: [http://fultonhistory.com/
Newspaper%2011/New%20York%20NY%20
World/New%20York%20NY%20World%20
18801881%20Grayscale/New%20York%20
NY%20World%2018801881%20Grayscale%20
-%200070.pdf](http://fultonhistory.com/Newspaper%2011/New%20York%20NY%20World/New%20York%20NY%20World%2018801881%20Grayscale/New%20York%20NY%20World%2018801881%20Grayscale%20-%200070.pdf)
- Jason, H., 2000. *Motif, Type and Genre: a Manual for Compilation of Indices*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Mythical Ghoul in Arabic Culture [online]. [cit. 2017-08-06] Dostupné z: [http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume8/vol8_ article3.html](http://socrates.berkeley.edu/~caforum/volume8/vol8_article3.html)
- Pavelková, M., 2015. *Mytologický koncept zombie a jeho transformace v populární kultuře*. Plzeň. Bakalářská práce. Západočeská univerzita v Plzni.
- Thompson, S., 1955. *Motif-index of Folk-Literature: a Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends. Volume One. A-C*. IN: Indiana University Press.
- Thompson, S., 1956a. *Motif-index of Folk-Literature: a Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends. Volume Two. D-E*. IN: Indiana University Press.
- Thompson, S., 1956b. *Motif-index of Folk-Literature: a Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends. Volume Three. F-H*. IN: Indiana University Press.
- Thompson, S., 1957a. *Motif-index of Folk-Literature: a Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends. Volume Four. J-K*. IN: Indiana University Press.
- Thompson, S., 1957b. *Motif-index of Folk-Literature: a Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Mediaeval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-Books, and Local Legends. Volume Five. L-Z*. IN: Indiana University Press.
- Uther, H. J., 2004. *The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.